

ΑΓΑΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. HELMUT KYRIELEIS

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ ὑποδοχή μου ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι μεγάλη τιμὴ καὶ πολὺ μεγάλη χαρὰ γιὰ μένα. Στὴν τιμὴ αὐτὴ ἀποδίδω εἰδικὴ σημασία, γιατίι δείχνει τοὺς στενοὺς δεσμούς, ποὺ ἔχουν μακρόχρονη παράδοση στὴν Γερμανία μὲ τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἑλλάδας. Τοὺς δεσμούς αὐτοὺς αἰσθάνομαι καὶ προσωπικά. Σᾶς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ αὐτὴν τὴν ἐξαιρετικὰ τιμητικὴ ἐκλογή.

Ὡς ἐλάχιστο δεῦγμα τῆς εὐγνωμοσύνης μου, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς ἐκθέσω ἀπόψε ὀρισμένες σκέψεις, στὶς ὁποῖες ὀδηγήθηκα προετοιμάζοντας τὴν ἐπιστημονικὴ δημοσίευση ἑνὸς κολοσσικοῦ κούρου, ἑνὸς δηλαδὴ μνημειακοῦ ἀρχαῖοῦ ἀγάλματος ποὺ βρέθηκε στὴ Σάμο πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια.

(Οἱ ἀρχαιολόγοι συνηθίζουν νὰ προβάλλουν διαφάνειες στὶς διαλέξεις τους. Δὲν θὰ ἀκολουθήσω αὐτὴ τὴ συνήθεια. Ἔτσι δὲν θὰ σκοτεινιάσει ἡ ὁμορφὴ αὐτῆς αἵθουσας. Πιστεύω, ὅτι καὶ χωρὶς διαφάνειες θὰ τὰ καταφέρω, ἐπειδὴ ὅλοι ὅσοι βρίσκονται σ' αὐτὴ τὴν αἵθουσα γνωρίζουν τὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς, ἡ ὁποία ἀνήκει στὴν πολὺτιμη πολιτιστικὴ κληρονομιά τῆς Ἑλλάδας).

Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ πλαστικὴ ἀπετέλεσε ἐξ ἀρχῆς κύριο θέμα γιὰ τὴν κλασσικὴ Ἀρχαιολογία. Εἶναι καθοριστικὴ γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ταυτόχρονα στάθηκε καὶ πρότυπο γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ γλυπτικὴ, πράγμα ποὺ τῆς προσδίδει ἐπιπρόσθετη σημασία.

Γενεῖς ἀρχαιολόγων μελέτησαν μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴν ἐλληνικὴ πλαστικὴ, ἀποσαφηνίζοντας σχολὲς καὶ τύπους καθὼς καὶ τὴ χρονολογικὴ καὶ μορφολογικὴ ἐξέλιξή της. Ἡ ἔρευνα ὥστόσο ἐπέμεινε κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος στὴν κατὰ τάξιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς μορφολογικῆς ἐξέλιξης, περιορίστηκε δηλαδὴ στὸ φαινομενολογικὸ μέρος τοῦ ἱστορικοῦ προβλήματος. Αὐτό, κατὰ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ, ὀφείλεται στὶς δυνατότητες τῆς μεθόδου ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Συμβαδίζει ἐπίσης μὲ τὴν ἀντίληψιν ποὺ ἔχει παγιωθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅτι κάθε μορφὴ ἀποτελεῖ πλήρη μαρτυρία τῆς ἐποχῆς της, ἀντικατοπτρίζοντας τὴν πνευματικὴ δομὴ τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἐξέλιξιν τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων ἢ τῶν κοσμημάτων τους, μὲ τοὺς εἰδικούς περιορισμούς ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὸ συγκεκριμένο

εἶδος, ἀποτελεῖ ἱστορικό γεγονός τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ ἀνταπόκριση μὲ τὶς ἄλλες μορφές ἔκφρασης τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλὰ ἡ Ἀρχαιολογία, ὅπως κάθε ἱστορική ἐπιστήμη, δὲν στοχεύει μόνον στὸ νὰ ἀποκαταστήσει ἢ νὰ ἀποδείξει τὴν πορεία ἐξέλιξης, ἀλλὰ πρέπει νὰ ψάξει καὶ γιὰ τὰ αἷτια ποὺ βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα. Αὐτός, ἄλλωστε, εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας.

Στὴν κεραμεικὴ π.χ., γιὰ νὰ σταθῶ σ' αὐτὸ τὸ ἀπλὸ παράδειγμα, ξέρομε ποιὸν σκοπὸ ὑπηρετοῦσαν τὰ ἀγγεῖα, ξέρομε δηλαδὴ τὴ λειτουργία τους στὴν καθημερινὴ ζωὴ. Οἱ ἀπεικονίσεις ὅμως τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς δὲν εἶναι τόσο ἀπλές οὔτε καὶ τόσο αὐτονόητες περιπτώσεις. Δὲν ἐξυπηρετοῦσαν συγκεκριμένο, πρακτικὸ σκοπὸ, ἀλλὰ προέκυψαν ἀπὸ ἰδέες. Γιὰ νὰ ἀξιολογήσουμε, γιὰ παράδειγμα, ἓνα ἀγάλμα ὡς ἔργο Τέχνης καὶ ὡς ἱστορική μαρτυρία, δὲν ἀρκεῖ νὰ τὸ περιγράψουμε μόνον ὡς καλλιτεχνικὸ δημιούργημα καὶ νὰ τὸ κατατάξουμε. Ἐξ ἴσου σημαντικὸ εἶναι νὰ κατανοήσουμε τὴ σημασία του, τὰ αἷτια δηλαδὴ καὶ τὶς ἰδέες ποὺ ὁδήγησαν στὴ δημιουργία τοῦ ἔργου. Θέματα ἐρμηνείας ὅμως μποροῦν νὰ ἀπαντηθοῦν μόνον μὲ τὴ βοήθεια τῆς φιλολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς παράδοσης, καί, γενικά, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ συνόλου τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης. "Ὅλα αὐτὰ ἡχοῦν ἀπλὰ καὶ αὐτονόητα, στὴν πράξη ὅμως αὐτὸ τὸ πρόβλημα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας ποὺ δὲν ἔχει ξεκαθαριστεῖ, ἢ, τουλάχιστον, δὲν ἔχει πλήρως ἀπαντηθεῖ. Αὐτὸ ἰσχύει σὲ μεγάλο βαθμὸ γιὰ τὴν πρώτη, τὴν παλαιότερη φάση τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς στὸν 7ο καὶ τὸν 6ο π.Χ. αἰ.

Στὸ τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. λαμβάνει χώρα στὰ ἐλληνικὰ ἱερὰ ἓνα ἐπαναστατικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο θὰ σημαδέψει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς. Παράλληλα μὲ τὴ δημιουργία τῆς μνημειακῆς ἀρχιτεκτονικῆς σὲ λίθο ἐμφανίζονται καὶ τὰ φυσικοῦ ἢ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἐλεύθερα ἱστάμενα ἀγάλματα. Αὐτὴ ἡ ἀποφασιστικῆς σημασίας τομὴ στὴ μορφὴ τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἔχει πολλὲς φορὲς ἐπισημανθεῖ καὶ καταγραφεῖ, ἀλλὰ τὰ πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ αἷτια τῆς δὲν ἔχουν ἀποσαφηνιστεῖ. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἀπλὰ ἐρωτήματα, ὅπως γιατί οἱ Ἕλληνες ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή καὶ πέρα ἀναθέτουν στὰ Ἱερὰ τους μαρμάρινα ἀγάλματα, καὶ ποιὸν σκοπὸ ὑπηρετοῦσαν αὐτὰ τὰ ἀγάλματα, ἔχουν ὡς τώρα ἐλάχιστα συζητηθεῖ καί, βέβαια, δὲν ἔχουν ἀκόμη ὀριστικὰ ἀπαντηθεῖ. Ἡ αἷτια γιὰ τὴν ἀβεβαιότητα ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα σὲ αὐτὸ τὸ πεδίο, ὀφείλεται βασικά στὴν ἔλλειψη πληροφοριῶν ἀπὸ τὴ σύγχρονη λογοτεχνία τοῦ 7ου καὶ 6ου π.Χ. αἰ. Εἶναι περίεργο, ὅτι τὰ παλαιότερα ἔργα τῆς μνημειακῆς πλαστικῆς, ἂν καὶ ἦταν ἀναμφίβολα κάτι νέο γιὰ τὴν ἀρχαῖκή ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ προκαλοῦσαν τὸν θαυμασμὸ τῶν θεατῶν, στὴ σύγχρονη ποίηση δὲν εἶχαν καμιά

σχεδὸν ἀπήχηση. Αὐτὸ κατὰ κάποιον τρόπο δείχνει ὅτι ἡ νέα μορφή τῶν μνημειακῶν πλαστικῶν ἀναθημάτων ἦταν γεγονὸς αὐτονόητο καὶ σύμφωνο μὲ τὴ γενικότερη πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐποχῆς, ὥστε δὲν ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴ σύγχρονη φιλολογία. Οἱ περισσότερες φιλολογικὲς πηγές ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πλαστικὴ ἀνάγονται σὲ μεταγενέστερες ἐποχές. Γι' αὐτὸ καὶ τὶς μεταγενέστερες αὐτὲς μαρτυρίες θὰ πρέπει νὰ τὶς ἐξετάζουμε μέσα στὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῆς ἐποχῆς ποὺ γράφτηκαν. Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ τὶς θεωροῦμε ἔμμεσες μαρτυρίες.

Ἡ γένεση τῆς ἑλληνικῆς μνημειακῆς πλαστικῆς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀπλὸ γεγονός. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθεῖ μόνον ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῶν μεταγενέστερων πηγῶν. Μιὰ συστηματικὴ παρουσίαση τοῦ θέματος θὰ μᾶς πῆγαινε πολὺ μακριά. Θὰ ἤθελα ὥστόσο νὰ σημειώσω ἐδῶ ὀρισμένες ἀπόψεις, ποὺ μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν κατανόηση τῆς πρώιμης ἑλληνικῆς πλαστικῆς ὡς ἱστορικὸ φαινόμενον.

Πρὶν ἀναδειχθεῖ ἡ ἀγορὰ τῆς πόλης σὲ κέντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τὸν 5ο αἰ. π.Χ., τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἦταν ὁ κύριος χῶρος δημόσιας ζωῆς γιὰ τὴν θρησκευτικὴ θεμελιωμένη ἀρχαῖκὴ κοινωνία. Ὡς τόπος συγκέντρωσης γιὰ τὴ λατρεία καὶ τὶς ἐορτὲς τῆς κοινότητος, τὰ ἱερὰ ἦταν ἐπίσης καὶ μόνιμος χῶρος ἐπίδειξης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς παρουσίας. Τὸ μέσον γι' αὐτὴν τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ παρουσία ἦταν τὰ ἀναθήματα. Τὴν εἰκόνα τῶν πρώιμων ἑλληνικῶν ἱερῶν, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τῶν μνημειακῶν λίθινων ναῶν, καθόριζαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ ἀναθήματα. Ἐδῶ, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῶ σὲ μιὰ κατηγορίαν ἀναθημάτων, ὁ χαρακτήρας τῶν ὁποίων ὡς ἀντικειμένων προβολῆς ἦταν, ὅπως φαίνεται, τόσο σημαντικὸς ὅσο καὶ ἡ σημασία τους ὡς θρησκευτικῶν ἀφιερωμάτων. Ἐννοῶ τοὺς χάλκινους τρίποδες καὶ τοὺς λέβητες, οἱ ὅποιοι τὸν 8ο καὶ 7ο π.Χ. αἰ. πρέπει νὰ εἶχαν συγκεντρωθεῖ κατὰ ἑκατοντάδες σὲ ὀρισμένα ἀρχαῖα ἱερὰ. Ἦταν τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὰ ἀναθήματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀπὸ τὰ κλασικὰ κιόλας χρόνια εἶχαν θεωρηθεῖ ὡς προδρομικὲς μορφὲς τῶν ἀναθηματικῶν ἀγαλμάτων, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀθήναιος ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Θεόπομπο («ἦν γὰρ τὸ παλαιὸν τὸ ἱερὸν κεκοσμημένον χαλκοῖς ἀναθήμασιν, οὐκ ἀνδριάσιν ἀλλὰ λέβησι καὶ τρίποσι χαλκοῦ πεποιημένοις», Ἀθήναιος VI 231f). Ἐξέχον γνώρισμα τῶν χάλκινων ἀναθηματικῶν τριπόδων εἶναι ἡ τυπολογικὴ ὁμοιομορφία τους, ποὺ κράτησε ὁλόκληρες γενιές. Οἱ τρίποδες δὲν διαφέρουν μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ἢ τὸν τύπο, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴ διακόσμηση αὐτῇ. Ἡ ἐμμονὴ στὴν παραδοσιακὴ μορφή δὲν ἔχει προφανῶς λατρευτικὰ αἷτια —ὡς γνωστόν, οἱ χάλκινοι τρίποδες δὲν ἦταν ἀναθήματα σὲ μιὰ συγκεκριμένη θεότητα— ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἀναγνωρισμένη ἀξία ποὺ εἶχαν ὡς

ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτά. Ἐπίσης ὁ ρόλος τῶν τριπόδων ὡς ἐπάθλων σὲ ἀγῶνες καὶ ἡ ἐξέλιξή τους σὲ κατ' ἐξοχὴν σύμβολα νίκης ποὺ ἐπακολούθησε, δείχνουν τὴν βαθύτερη σημασία καὶ τὴν ἐκτίμηση ποὺ εἶχαν γι' αὐτὰ τὰ σκεύη. "Ὅλα συνηγοροῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση ποὺ εἶχαν γιὰ τὸν τρίποδα βασίζεται πραγματικὰ στὴν μυθικὴ προϊστορία του ὡς ἀντικειμένου ἀναγνωρισμένης ἀξίας, πράγμα ποὺ τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο.

Κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα μὲ τὴν ἀρχαία ἔκφραση ἦταν ἓνα "μνημεῖον" ἢ "μνημόσυνον", ὅπως λέγανε οἱ ἀρχαῖοι, τοῦ ἀναθέτη του. Εἶχαν ἀνατεθεῖ ὡς προσωπικὰ μνημεῖα καὶ ἔτσι τὰ ἀντιλαμβάνονταν ὁ κόσμος καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές. Γι' αὐτό, ἀκόμη καὶ χωρὶς τίς ἐπιγραφές τῶν ἀναθετῶν, δὲν εἶχαν ποτὲ πέσει σὲ πλήρη ἀνωνυμία. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἀνάμνηση τοῦ ὀνόματος στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη περίπτωση εἶχε ξεθωιάσει μὲ τὰ χρόνια, ἡ ἀντίληψη καὶ μόνον ὅτι τὰ ἀναθήματα αὐτὰ ἦταν προσωπικὰ μνημεῖα συγκεκριμένων ἀναθετῶν, ἔκανε τὰ σύνολα ἀναθημάτων αὐτοῦ τοῦ εἴδους αὐθεντικὴ μορφή συλλογικῆς μνήμης. Μὲ αὐτὰ τὰ λαμπρὰ ἀναθήματα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς πλαστικῆς εἶχε ἀρχίσει μέσα στὰ ἐλληνικὰ ἱερὰ ἕνας συναγωνισμὸς μνημείων ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν προσπάθεια μίμησης καὶ προσωπικῆς προβολῆς, καὶ ποὺ ἀναπτύχθηκε σὲ ξεχωριστὴ συμβολικὴ εἰκόνα ἀριστοκρατικῶν ἀξιῶν.

Μνημεῖα ποὺ συσσωρεύονται καθὼς περνοῦν τὰ χρόνια, ἓνα νεκροταφεῖο παραδείγματος χάριν ἢ μιὰ σειρά ἀπὸ εἰκόνες προγόνων, ἐκφράζουν μιὰ διάσταση μνήμης. Ἡ Ἱστορία, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἀπέκτησε ἡ λέξη στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἦταν γιὰ τοὺς ἀναθέτες καὶ τοὺς ἐπισκέπτες τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν ἱερῶν ξένη ἀκόμα ἔννοια. Ὡστόσο, ἀσφαλῶς ἀπὸ τότε ἤδη αἰσθάνονταν τὴν παρότρυνση γιὰ ἀνάμνηση ποὺ ἐβγαίνει μέσα ἀπὸ τίς ἀντιπροσωπευτικὲς σειρὲς τῶν ἀναθημάτων.

Ἡ ἐμφάνιση τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀναθετῶν τὸν 7ο αἰ. π.Χ. εἶναι μιὰ ἐπιπλέον ἐνδειξη, ὅτι τὰ ἀναθήματα γίνονται ἀντιληπτὰ ὅλο καὶ περισσότερο ὡς μιὰ δημόσια δήλωση ἀτομικῶν, ἀνταγωνιστικῶν ἀξιώσεων γιὰ ἀναγνώριση. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθεῖ πόσο μεγάλη ἦταν ἡ σημασία ποὺ εἶχε ἡ γραφὴ στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς διαφοροποιημένης ἱστορικῆς ἀντίληψης καὶ στὴν ἀνάδειξη τῆς προσωπικότητας τοῦ ατόμου ὡς ἱστοικοῦ προσώπου. Οἱ ἐπιγραφές ἀναθετῶν καὶ καλλιτεχνῶν εἶναι τὰ παλαιότερα δείγματα γιὰ τὴν δημόσια καθιέρωση τῆς διαίωνισης τῶν ὀνομάτων τῶν προσώπων στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἐποχὴ ποὺ στήνονται τὰ πρῶτα ἐλληνικὰ ἀναθηματικὰ ἀγάλματα, εἶχε παγιωθεῖ πλέον ὁ ρόλος τῶν κυριότερων ἱερῶν ὡς χώρων στοὺς ὁποίους οἱ ἀναθέτες ὑπενθύμιζαν μὲ τὰ ἀναθήματα τὴν παρουσία τους.

Οἱ ἀναθηματικοὶ τρίποδες τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων δὲν εἶναι κατὰ βάση τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὰ πολυτελῆ σκεύη τῶν Ὀμηρικῶν ἑπῶν, τὰ ἀρι-

στοκρατικά δηλαδή δῶρα, τὰ ὅποια περιποιούσαν τιμὴ καὶ κοινωνικὴ καταξίωση τόσο σὲ αὐτοὺς ποὺ τὰ χάριζαν ὅσο καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ τὰ δέχονταν. Ἡ ἀπαραγνώριστη ἀναφορά στὸ μυθικὸ παρελθὸν προσδίδει στὰ μετάλλινα αὐτὰ σκεύη, πέρα ἀπὸ τὴν ὕλική τους ἀξία, καὶ κάτι ἀπὸ τὴν πατροπαράδοτη κληρονομιά τῶν ἡρώων καὶ τῶν προγόνων. Εἶναι ἀκριβῶς αὕτη ἡ μυθικο-ἱστορικὴ διάσταση ἡ ὁποία καθορίζει τὴ σημασία τῶν ἀναθηματικῶν τριπόδων μέσα στὴν ἀριστοκρατικὴ κοινωνία.

Ἡ ἐποχὴ τῶν πρώτων μνημειακῶν ἀγαλμάτων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης εἶναι μιὰ περίοδος κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Ἡ διαμόρφωση τῆς πόλης-κράτους καὶ μιᾶς ἀστικῆς κοινωνίας ὁδήγησε μεταξὺ ἄλλων σὲ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, μὲ τις ὁποῖες ἡ ἀριστοκρατία ὡς τάξη ξεχωρίζει ἐντονότερα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό. Ἡ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ κοινωνία στὸν χωρὶς σύνορα χωρὸ τῆς ναυσιπλοΐας καὶ τοῦ ὑπερπόντιου ἐμπορίου ὁδήγησε στὴ συγκέντρωση δυνάμεις στὰ χέρια μερικῶν ἀριστοκρατῶν ἢ ὀρισμένων γενῶν. Ἡ πόλωση μεταξὺ πλουσίων καὶ φτωχῶν καὶ ἡ κριτικὴ ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας ποὺ ἐπακολούθησε, καθὼς καὶ οἱ ἀλλαγές στὶς κοινωνικὲς δομὲς ποὺ ἐπῆλθαν μὲ τὸν ἀποικισμὸ καὶ τὴ συσσώρευση πλούτου μὲ τὸ ἐμπόριο, ἐνίσχυσαν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀρχουσας τάξης καὶ τῶν νεόπλουτων νὰ δικαιολογήσουν (ἱστορικὰ) μὲ γενεολογικὰ ἐπιχειρήματα τὴν κοινωνικὴ τους θέση καὶ τις ἀξιώσεις τους. Στὴν ἀστικὴ ζωὴ τοῦ ὕστερου 7ου αἰ. καὶ τῶν χρόνων ποὺ ἀκολουθοῦν, οἱ παραδοσιακὲς συμβολικὲς ἀξίες χάνουν τὴ σημασία τους, καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἐπίσης διαλύεται καὶ ἡ σχέση μεταξὺ πραγματικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἀναθήματος. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀντιλήψεων, τὰ λαμπρὰ μετάλλινα σκεύη χάνουν τὴ μεγάλη σημασία ποὺ εἶχαν ὡς δείγματα ἀριστοκρατικοῦ κύρους καὶ ἀντικαθιστῶνται ὡς σύμβολα περιουσίας ὑπὸ τὴ νέα ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ χρήματος.

Ἡ νέα μορφή τοῦ ἀναθήματος σ' αὕτη τὴν περίοδο τῶν κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων εἶναι τὸ μνημειακὸ, μεγάλων δηλαδὴ διαστάσεων, ἀγαλμα ἀπὸ μάρμαρο. Ἡ οὐσιαστικὴ καὶ ἱστορικὰ σημαντικὴ διαφορὰ τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοὺς τρίποδες δὲν βρίσκεται στὸ μέγεθος, γιὰτὶ καὶ οἱ ἀναθηματικοὶ τρίποδες ἐπίσης εἶχαν πολλὰ φορὲς γιγαντιαῖες διαστάσεις, ἀλλὰ σὲ μιὰ τελείως διαφορετικὴ σχέση μὲ τὴ ζωὴ καὶ σὲ μιὰ νέα πνευματικὴ διάσταση.

Στὰ πολύτιμα σκεύη καὶ ἀναθήματα αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει κατὰ βάση εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀξία. Ἐχουν κατὰ κάποιον τρόπο τὸ χαρακτήρα τῆς δεκάτης. Ἀντίθετα, τὸ μαρμάρينو ἀγαλμα δὲν ἔχει ἀξία ὡς ἀντικείμενο ἀλλὰ ἀπευθύνεται πρὸ πάντων στὴ μνήμη καὶ ἀπαιτεῖ ἐρμηνεία. Ἀντιπροσωπεύει δηλαδὴ μιὰ σύνθετη ἀξία ἰδεατῆς φύσεως. Παραστάσεις ἀνθρώπων ὑπῆρχαν στὴν ἐλληνικὴ τέχνη ἀπὸ παλαιότερα. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἀνθρώπινες μορφὲς γίνονται τώρα τὰ κύρια ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα στὰ ἱερά, εἶναι μιὰ ἀλλαγὴ ποὺ δίνει τελείως νέο νόημα σ' αὐτὲς τις μορφές.

Τώρα για πρώτη φορά ἡ ἀνθρώπινη μορφή μπαίνει στὸ ἐπίκεντρο τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.

Τὰ παλιότερα ἀναθήματα, ἀκόμα καὶ αὐτὰ ποὺ εἰκόνιζαν ἀνθρώπινες μορφές σὲ μικρὸ μέγεθος, εἶχαν βασικὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ ἀντικειμένου ποὺ εὐκόλα μεταφέρεται. Τὰ λίθινα ἀγάλματα ὅμως εἶναι ἐντελῶς διαφορετικά. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ μὲ τὸ μέγεθός τους καὶ μὲ τὴ μόνιμη θέση τους στὸ ἱερὸ ἀποτελοῦν μιὰ νέα κατηγορία δημοσίων μνημείων. Ἡ μνημειακότητα ποὺ τὰ χαρακτηρίζει σχετίζεται ἄμεσα καὶ μὲ τὸ ὕλικό. Ὁ λίθος, τὸ μάρμαρο, μὲ τὴ σκληρότητά του, τὸ βάρος καὶ τὴ διάρκεια ζωῆς ποὺ ἔχει, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν μνημειακὸ ὕλικό. Ἡ χρῆση του στὴ μνημειακὴ πλαστικὴ δὲν ἀποτελεῖ μόνον τεχνικὸ νεωτερισμὸ καὶ κατάκτηση κολοσσικῶν μεγεθῶν, ἀλλὰ σημαίνει καὶ κάτι περισσότερο, τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς νέας διάστασης χρόνου καὶ ἱστορίας. Τὸ λίθινο μνημεῖο ἐνσαρκώνει τὸ αἶτημα γιὰ διάρκεια καὶ διαιώνιση. Αὐτὸς ὁ διαχρονικὸς χαρακτήρας τεκμηριώνεται καλὰ στὴν ἀρχαϊκὴ ποίηση, κυρίως ὅμως στὶς ἐπιγραφές τῶν ἐπιτύμβιων μνημείων. Τὸ λίθινο μνημεῖο, ἡ «ἀνάματος στήλη», ὅπως ἀναφέρεται σ' ἓνα ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα τοῦ θου αἰ., γίνεται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἓνα σύμβολο ἀθανασίας. Τὸ λίθινο μνημεῖο ξεπερνᾷ, σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν, τὸν «ροῦν τῶν πραγμάτων» καὶ τὸ πεπερασμένο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς.

Ἐὰν ἡ ἐπιθυμία γιὰ διάρκεια ἐκφράζεται μὲ τόσο πολυδάπανο καλλιτεχνικὸ τρόπο ὥπως π.χ. στοὺς κολοσσικοὺς κούρους τοῦ θου αἰ. π.Χ., τότε τὸ νόημα αὐτῆς τῆς δαπάνης πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ἔννοιες οἱ ὁποῖες στὶς ἀντιλήψεις τῆς πρώιμης ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας σχετίζονταν μὲ τὸ χρόνο, τὴν ἱστορία καὶ τὴ διαιώνιση. Στὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἑλληνικῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας, πρώτη θέση κατέχει ἡ τάση γιὰ προσωπικὸ καὶ διαρκές κλέος. Εἶναι ἡ βασικὴ ἔννοια γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες ἀξίες, ἀποτελεῖ μὲ ἄλλα λόγια τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη μνήμη. Κοινὴ ἱστορικὴ συνείδηση δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα παρὰ μόνον σὲ παραβολές τοῦ μύθου. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη ἐπικεντρωνόταν μονόπλευρα στὴ διαιώνιση τοῦ κλέους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη μετρεῖται μὲ τὸ κριτήριό τῆς ὑστεροφημίας, καὶ μὲ αὐτὸ συμφωνεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ ἀτόμου εἶναι νὰ ἐπιζήσει στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων.

Αὐτὸ τὸ κίνητρο εἶναι ἰδιαιτέρως διαδεδομένο στὸ Ὀμηρικὸ ἔπος, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐλεγειακὴ ποίηση τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία ἀφειδῶς ἀναφέρεται στὴν ἐφήμερη φύση τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον στὴ μνήμη τῶν μεταγενέστερων γενιῶν μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει τὸ ἄτομο. Σὲ αὐτὴ τὴν «δίκην χρόνου», γιὰ νὰ ἀναφέρω τὴν ἑκφραση τοῦ Σόλωνος, μετροῦνται τὸ κύρος καὶ ἡ ἀξία τοῦ κάθε ἀνθρώπου [Σόλων Δ 23]. Ἐφόσον κατανοήσουμε αὐτὸν τὸν βασικὸ γιὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἀντίληψη νόμο σὲ ὅλη

τὴν ὀξύτητα καὶ τὴ μοναδικότητά του, τότε καὶ τὸ νόημα τῶν λίθινων ἀγαλμάτων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀποκτᾷ νέα καὶ σαφέστερα περιγράμματα. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἀποτελοῦν ὅπως καὶ ἡ σύγχρονη ποίηση ἀναπόσπαστο τμήμα αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ξέρει μία μόνον ἐπιβίωση μὲ τὴ διάρκεια τοῦ κλέους καὶ τοῦ ὀνόματος. Μὲ τὸ δημόσιο χαρακτήρα τους καὶ τὴ διαχρονικὴ παρουσία τους τὰ μαρμάρινα ἀγάλματα εἶναι πρὸ πάντων σύμβολα ἢ εἰκόνες τῆς ἀρχαϊκῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀθανασία. Μὲ αὐτὴ τὴν εὐρύτερη ἔννοια ἀμβλύνεται ἡ διάκριση μεταξὺ ἀναθηματικοῦ καὶ ἐπιτύμβιου μνημείου.

Καὶ ὅταν στὸν 5ο π.Χ. αἰ., στὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή κάποιου Πραξιτέλους στὴν Ὀλυμπία, τὸ ἀνάθημά του, ἕνα σύμπλεγμα ἀγαλμάτων, χαρακτηρίζεται ὡς «μνημὴ ἀρετῆς» τοῦ ἀναθέτη, ἐκφράζεται ἡ παλιὰ ἐρμηνεία, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καθόρισε τὴν οὐσία τῆς μνημειακῆς πλαστικῆς στὰ ἑλληνικὰ ἱερά.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων ἔχει βέβαια νόημα μόνον, ὅταν στίς μορφές αὐτές δὲν βλέπουμε ἀνώνυμες ἰδεαλιστικὲς ἀπεικονίσεις, ἀλλὰ συγκεκριμένα πρόσωπα ἢ ἐξατομικευμένες μορφές. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὑπάρχει σήμερα σημαντικὴ διαφωνία στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

Ἐπὶ παραδειγματι τὸ παλαιὸ ἐρώτημα τί εἰκονίζουν οἱ κοῦροι ἔχει ἀπαντηθεῖ ὡς τώρα μὲ ἐντελῶς διαφορετικοὺς τρόπους. Φυσικά, στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς σύντομης ἀνακοίνωσης, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφερθῶ ἀναλυτικὰ στίς ἀπόψεις τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν. Ἐλπίζω ὅτι ὀρισμένες ἐνδείξεις ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς δείξουν γιατί τὰ ἀρχαϊκὰ ἀγάλματα, ὅπως π.χ. οἱ κοῦροι, ἦταν μορφές ποὺ εἶχαν ὀνόματα. Ἀσφαλῶς, ἡ ὁμοιόμορφη ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν κούρων ποὺ διαρκεῖ γιὰ πολλὰ χρόνια ἔχει ἰδεαλιστικὰ τυπικὰ χαρακτηριστικά. Ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀποτελοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἐκάστοτε ἀτομικὴ σημασία ποὺ ἔπαιρνε τὸ ἄγαλμα τοῦ κούρου. Ὅτι οἱ κοῦροι εἰκονίζαν συγκεκριμένα πρόσωπα, βεβαιώνεται σὲ ὀρισμένα ἐπιτύμβια ἀγάλματα ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τους. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ ὅσα ἐπιτύμβια ἀγάλματα δὲν ἔχουν ἐπιγραφές. Ἀπὸ τοὺς κούρους ποὺ εἶχαν ἀνατεθεῖ σὲ ἱερά, ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων στοὺς Δελφοὺς ἀποτελοῦν ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα γιὰ τὴ σημασία αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων. Ἄλλοι κοῦροι ἀποτελοῦν μέλη πολυμελῶν οἰκογενειακῶν συμπλεγμάτων, πράγμα τὸ ὁποῖο ἐπίσης ὑποδηλώνει τὴ σημασία τους ὡς συγκεκριμένων προσώπων-μελῶν αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν. Γενικὰ ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἀναθηματικὰ ἀγάλματα ἔχουν ἐπιγραφές ποὺ μᾶς δίνουν τὰ ὀνόματα τῶν εἰκονιζομένων προσώπων. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι μεταξὺ π.χ. τῶν καθιστῶν ἀγαλμάτων τῶν Βραγχιδῶν ἀπὸ τὰ Δίδυμα μόνον τὸ ἄγαλμα ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χάρητος, τοῦ ἀρχοῦ τῆς Τειχιούσης, νοοῦνταν ὡς ἄγαλμα συγκεκριμένου προσώπου, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἦταν ἰδεαλιστικὲς μορ-

φές. Οί μορφές τῶν Βραγχιδῶν εἶναι ἰδεαλιστικές μόνον ὡς πρὸς τὸν καλλιτεχνικό τους τύπο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὅτι κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς εἰκόνιζε ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο. Ἡ σπανιότητα ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν στὰ ἀγάλματα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ ἱερά, καὶ κυρίως στὰ τοπικὰ ἱερά, ἡ ἀνάμνηση τοῦ προσώπου δὲν ἐξαρτιόνταν μόνον ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, ἀπὸ τὸν ζωντανὸ προφορικὸ λόγο ποὺ μποροῦσε νὰ κρατήσῃ ἀκριβῶς, ὅπως καὶ οἱ ἐπιγραφές, ζωντανὴ τὴ μνήμη τοῦ ἀναθέτη καὶ τὴ σημασία τοῦ ἀναθήματος. Σ' ἓναν κόσμον ὅπου ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἡ μνήμη στηρίζονταν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὸν προφορικὸ λόγο θὰ πρέπει καὶ ἡ «ἱστορία» σημαντικῶν ἀντικειμένων νὰ συνεχιζόταν προφορικὰ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὸν Ὅμηρο, ὅπου ὀρισμένα ἀντικείμενα ἀξίας ἐντάσσονται στὰ γενεαλογικὰ δένδρα τῶν κατόχων τους. Ἡ ἀνίδρυση ἀναθηματικῶν ἀγαλμάτων ἦταν, ὅπως φαίνεται, μιὰ κατὰ βᾶση δημόσια διαδικασία. Ἐτσι, ἀκόμα καὶ σὲ μεταγενέστερα χρόνια, καὶ ὅταν δὲν ὑπῆρχαν ἐπιγραφές, ἐγνώριζαν ποιοὺς εἶχε ἀναθέσει αὐτὸ τὸ ἄγαλμα, τίνος προσώπου εἰκόνα ἦταν καὶ ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἀνάθεσης. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὴ ἡ μακραίωνη παράδοση, γίνεται φανερό ἀπὸ τὶς γραπτὲς πηγὲς καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν Πausanias, ὁ ὁποῖος κατὰ κανόνα στηρίζεται στὶς ἐπιγραφές, ἀλλὰ συχνὰ ἀναφέρεται καὶ σὲ πληροφορίες ντόπιων ἐξηγητῶν, δηλαδὴ σὲ σχετικὲς τοπικὲς παραδόσεις.

Ἡ ἄποψη, ὅτι ὀρισμένα ἀρχαῖα ἀγάλματα ἦταν ἀπεικονίσεις συγκεκριμένων προσώπων, ἐνῶ κάποια ἄλλα ὄχι, δὲν ἰσχύει κατὰ τὴ γνώμη μου. Στὰ ἀρχαῖα χρόνια δὲν ὑπάρχουν, νομίζω, ἀκόμα οἱ πνευματικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν παράσταση μιᾶς μόνον ιδέας στὰ ἀγάλματα. Αὐτὸ προϋποθέτει ἓναν ἀφαιρετικὸ τρόπο σκέψης, ὁ ὁποῖος πρώτη φορὰ ἀναπτύσσεται στὸν 5ο καὶ τὸν 4ο π.Χ. αἰ., καὶ βρίσκει τὴν ἐκφράσή του π.χ. σὲ παραστάσεις προσωποποιήσεων πολιτικῶν ἐννοιῶν, ὅπως τῆς Εἰρήνης, τοῦ Δήμου, τῆς Δημοκρατίας κτλ. Ἀντίθετα στὴν προκλασικὴ σκέψη οἱ ἀνθρώπινες ἀξίες καὶ τὰ ἰδανικὰ σχετίζονται μὲ συγκεκριμένους μορφές. Ὅπου τὰ ἀγάλματα μιλοῦν μόνον τοὺς μὲ τὶς ἐπιγραφές τους, «εἶμαι ὁ τάδε ἢ ὁ δεῖνα», δύσκολα μπορεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ σημασία τους ἦταν καθαρὰ ἐννοιολογική.

Μὲ τοὺς κούρους νοοῦνται πάντα συγκεκριμένα πρόσωπα, ποὺ ἐκφράζουν τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν αὐτοπεποίθηση τῶν ἀναθετῶν. Πρόκειται συνήθως γιὰ τὰ παῖδιά αὐτῶν ποὺ ἀναθέτουν τὰ ἀγάλματα. Οἱ κολοσσικοὶ κοῦροι κατὰ τὴ γνώμη μου εἰκονίζουν ἥρωες, οἱ ὁποῖοι ὡς πρόγονοι ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν εἶχαν μιὰ λειτουργία προτύπου.

Προσπαθώντας κανεὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ξαφνικὴ παρουσία τῶν μαρμάρινων μνημειακῶν κούρων, καὶ μάλιστα συγχρόνως σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ

χώρου, καὶ θεωρώντας τὴν ἐμφάνισή τους μόνον ὡς εἰδικὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης βρίσκεται, καθὼς δὲν ὑπάρχει παράδοση καὶ σαφὴς ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἑλληνικὴ τέχνη, ἀντιμέτωπος μὲ μιὰν ἀπορία, ἡ ὁποία, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μόνον μὲ τὴν ἀναπόδεικτὴ ὑπόθεση γιὰ ξαφνικὴ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὴ μικροτεχνία στὴ μνημειακὴ πλαστικὴ μπορεῖ νὰ λυθεῖ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο θὰ προσπαθήσω νὰ δῶ τὴν αἰφνίδια ἐμφάνιση τῶν μνημειακῶν κούρων ὄχι ὡς καθαρὰ καλλιτεχνικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ὡς μέρος τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καὶ κυρίως ὡς φαινόμενο κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Σχετικὰ μὲ αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν μνημειακῶν κούρων δὲν εἶναι ὑπόθεση ποῦ ἀφορᾷ μόνον τὸ ἔργο τοῦ καλλιτέχνη. Καὶ ὁ παραγγελιοδότης ἐπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία. Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὸ στήσιμο τέτοιου εἴδους δαπανηρῶν ἀναθημάτων τὴν εἶχαν ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι ποῦ τὰ πλήρωναν, δηλαδὴ οἱ ἀναθέτες. Ὁ παραγγελιοδότης ὅμως δὲν ξεκίνοῦσε ἀπὸ μιὰ δική του καλλιτεχνικὴ ἐμπνευση. Στόχος του ἦταν κυρίως ἡ ἐπίσημη ἀντιπροσωπευτικὴ παράσταση. Τὸ κίνητρό του πρέπει νὰ ἦταν πρὸ πάντων ἡ προσπάθεια νὰ μιμηθεῖ ἢ νὰ ξεπεράσει κάποια ἄλλα, παρόμοια ἔργα ἢ πρότυπα. Ἔτσι, ἡ δημιουργία τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν ἐπηρεάζεται σημαντικὰ ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς μίμησης καὶ τοῦ συναγωνισμοῦ. Σὲ αὐτοὺς τοὺς παράγοντες ὀφείλεται, ὅπως φαίνεται, κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος καὶ ἡ σύγχρονη ἐμφάνιση ὀρισμένων κοινῶν φαινομένων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ποῦ παρουσιάζονται σὲ διαφορετικὲς, καὶ μάλιστα γεωγραφικὰ ἀπομακρυσμένες περιοχὲς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἡ τάση, ἡ μᾶλλον ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη, γιὰ ἀνταγωνισμὸ τῶν ἀναθετῶν στὴν ἀνίδρυση ἀντιπροσωπευτικῶν ἀναθημάτων στὸν δημόσιο χώρο τῶν ἱερῶν, πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα διαδεδομένη στὴν πρώιμη ἀριστοκρατικὴ κοινωνία τῶν Ἑλλήνων. Ἡ χαρακτηριστικὴ κινητικότητα τῆς κοινωνίας αὐτῆς καθὼς καὶ οἱ πολλὲς καὶ ποικίλες οἰκογενειακὲς σχέσεις τῶν ἀριστοκρατῶν μεταξὺ τους συνετέλεσαν ὥστε μέσα σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα νὰ διαδοθοῦν οἱ νέες ιδέες γιὰ τὰ ἀναθήματα σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Ποιὰ ἦταν ὅμως τὰ πρότυπα ἢ τὰ ὑποδείγματα γιὰ τὰ πρῶτα μνημειακὰ ἀγάλματα τῶν Ἑλλήνων; Τὸ ζήτημα διαφωτίζει καὶ πάλι ὁ κύριος ἀγαλματικὸς τύπος τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς, ὁ κοῦρος. Ἀπὸ τὴν ἐρευνά μου προέκυψε ὅτι οἱ ἀναθέτες καὶ οἱ μαρμαρογλύπτες τῶν πρώτων κούρων ἀναζήτησαν ὑποδείγματα στὴν αἰγυπτιακὴ πλαστικὴ ποῦ εἶχε προηγηθεῖ. Αὐτὸ φαίνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τυπολογικὴ ὁμοιότητα τοῦ κούρου μὲ τὸν καθιερωμένο τύπο τῆς ἱστάμενης ἀνδρικῆς μορφῆς στὴν πλαστικὴ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ ὀρισμένες, πολὺ χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες τῆς ἀπόδοσης τοῦ σώματος, ποῦ συνδέουν τοὺς πρώιμους ἑλληνικοὺς κούρους μὲ τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα. Μὲ τίς νέες αὐτὲς παρατηρήσεις ἐπιστρέφουμε στὴν παλαιὰ θεωρία, ἡ ὁποία στὸ μεταξὺ ἔχει ξεχαστεῖ ἢ ἀπορριφθεῖ ἀπὸ πολλοὺς ἐρευ-

νητές, ότι δηλαδή τὸ αἰγυπτιακὸ ἀνδρικό ἄγαλμα στάθηκε τὸ πρότυπο γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κοῦρο. Πάντως οἱ χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες, οἱ ὁποῖες, ὅπως προανέφερα, συνδέουν τὸν κοῦρο μὲ τὴν αἰγυπτιακὴ τέχνη, παρατηροῦνται ἀποκλειστικὰ σὲ ἀγάλματα μεγάλων διαστάσεων, στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ δείχνει, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων ἀναθετῶν καὶ γλυπτῶν σχετιζόταν ὄχι τόσο μὲ τὸ καλλιτεχνικὸ φαινόμενο, ὅσο μὲ τὸν μνημειώδη καὶ ἐπιβλητικὸ χαρακτήρα τῶν ἀγαλμάτων τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου. Ὑποδηλώνει ἐπίσης, ὅτι τὰ μνημειακὰ ἀγάλματα τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης δὲν στάθηκαν ὑποδείγματα γιὰ τοὺς Ἕλληνες μόνον ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικὴ πλευρὰ τους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία τους, δηλαδή καὶ ὡς πρὸς τὸ νοηματικὸ περιεχόμενό τους.

Θὰ προσπαθῶ νὰ δώσω μὲ λίγα λόγια τὰ στοιχεῖα ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μου συνιστοῦν τὸν σημασιολογικὸ κρίκο ἀνάμεσα στοὺς κούρους καὶ τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα.

Ἡ εἰκόνα τοῦ κούρου ἐνσαρκώνει τὸ βασικὸ ἠθικὸ ἰδεῶδες τοῦ κόσμου τῆς ἀρχαῖκῆς ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας ποὺ ἐκφράζεται συγκεντρωμένα στὴν ἀρχαία λέξη «ἀρετή». Ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καθορίζεται στὴν πρώτη ἑλληνικὴ σκέψη μὲ τὸν ἴδιο στερεότυπο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο χαρακτηρίζεται καὶ ἡ σταθερὴ τυπολογία τοῦ κούρου. Ἡ ἀρετὴ ὡς στοιχεῖο ἠθικῆς τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης εἶναι ταυτόχρονα ὑπερατομικὸ καὶ συντηρητικὸ στοιχεῖο. Ὁ τυπολογικὸς συντηρητισμὸς τοῦ κούρου συνδέεται μὲ αὐτὴ τὴ συμβατικὴ σύλληψη τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἰδεώδους. Ὅπως ἡ ἀρετὴ στὴν πρώτη ἑλληνικὴ σκέψη δὲν ἐπιζεῖ παρὰ μόνον μὲ τὸ κλέος καὶ τὸ θαυμασμὸ τῶν μεταγενεστέρων, ἔτσι καὶ τὸ λίθινο ἄγαλμα τοῦ κούρου στήνεται πάντοτε μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ μείνει στὸ χρόνο καὶ νὰ διαωμισθεῖ μέσα ἀπὸ τὸν θαυμασμὸ τῶν μεταγενέστερων θεατῶν. Οἱ ἥρωες τοῦ παρελθόντος, τοὺς ὁποῖους εἰκονίζαν, ὅπως προανέφερα, οἱ κολοσσικοὶ κοῦροι, ἀποτελοῦσαν παραδείγματα γιὰ μιὰ ἔνδοξη συνέχιση τῆς μνήμης μετὰ θάνατον.

Στὰ ἱστάμενα ἀνδρικά ἀγάλματα τῶν Αἰγυπτίων μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει κανεὶς, μολονότι τὸ πολιτιστικὸ καὶ θρησκευτικὸ ὑπόβαθρο ἦταν διαφορετικὸ, μιὰ καταρχὴν παρόμοια μὲ τοὺς κούρους σημασία. Ἐνσαρκώνουν τὸ πρότυπο τῆς εἰκόνας τοῦ βασιλέα καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ κατόχου τῆς ἐξουσίας. Αὐτὲς οἱ μορφὲς στὴν Αἴγυπτο δὲν εἶναι τελείως γυμνές, ὅπως οἱ κοῦροι. Πάντως καὶ αὐτὲς τίς μορφὲς χαρακτηρίζουν τὰ φυσιοκρατικὰ στοιχεῖα τοῦ γυμνοῦ σώματος. Ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐνσάρκωνε τὴν τέλεια εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου στὴν Αἴγυπτο, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ τὸ γυμνὸ σῶμα τῶν αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐμπεριέχει τὴν τελειότητα. Ἡ χαρακτηριστικὴ στάση καὶ ἡ σωματικὴ ἔκφραση τῶν κούρων ἐξέφραζε στὴν Αἴγυπτο ἀνέκαθεν τὸ ὕψιστο κοινωνικὸ ἰδεῶδες.

Στὴν Αἴγυπτο οἱ Ἕλληνες ἤρθαν ἀντιμέτωποι μὲ ἓνα κόσμο λίθινων μνημείων στὰ ὁποῖα εἶχε ἀποτυπωθεῖ τὸ παρελθόν. Αὐτὰ πού, κατὰ τὸν Ἡρόδοτο, τοὺς ἐντυπωσίασαν κυρίως, ἡ ἀρχαιότητα δηλαδὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου, τὰ εἶδαν οἱ Ἕλληνες καὶ στὰ ἀγάλματα τῶν Αἰγυπτίων, τὰ ὁποῖα ἀντελήφθησαν ὡς συνέχεια σημαντικῶν μορφῶν τοῦ παρελθόντος. Τὰ μνημεῖα ὡς μορφή συλλογικῆς μνήμης δὲν ἦταν παρὰ οἱ ὁρατὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἱστορικότητα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ παρελθόντος. Γιὰ τοὺς πρῶτους Ἕλληνες ἐπισκέπτες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν παρόμοια ἱστορικὴ ἀντίληψη γιὰ τὶς σπουδαῖες μορφές τοῦ παρελθόντος, ἡ σωματικὴ, ὅπως θὰ λέγαμε, παρουσία τῆς ἱστορίας στὰ μνημεῖα ἦταν διαφορετικὴ μὲν, ἀλλὰ καὶ κάπως συγγενικὴ ἔκφραση δικῶν τους ἀντιλήψεων. Οἱ βασικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα βασιλέων καὶ στοὺς πρῶιμους κούρους μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε, ὅτι οἱ πρῶτοι ἀναθέτες κούρων, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὴ μορφή τῶν αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων, ἀναγνώρισαν τὴ σημασία καὶ τὴ λειτουργία τους στὴ συλλογικὴ μνήμη τῆς Αἰγύπτου. Ὑπῆρχαν, χωρὶς ἀμφιβολία, ὅλες οἱ ἐξωτερικὲς προϋποθέσεις πού χρειάζονταν γιὰ τὸν παραλληλισμὸ καὶ τὴν οἰκαιοποίηση. Ἦδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., βρῖσκονταν οἱ Ἕλληνες στὴν Αἴγυπτο, εἴτε ὡς μισθοφόροι, εἴτε —ἀργότερα— ὡς μόνιμοι κάτοικοι ἢ ἐπισκέπτες τῆς Ναύκρατης. Τὸν 7ο αἰ. π.Χ., ὑπῆρχαν στὴν Ναύκρατη, «πρὸ τῶν πυλῶν» δηλαδὴ τῆς πρωτεύουσας τῆς Αἰγύπτου θυγατρικὰ ἱερὰ τῶν μεγάλων ἱερῶν τῆς Ἑλλάδας, ὅπως π.χ. τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου. Ἀπὸ τὴν ἄμεση ἀντιμετώπιση τῶν μνημείων τῆς Αἰγύπτου προέκυψε γιὰ τοὺς Ἕλληνες μιὰ ἐντελῶς νέα δυνατότητα γιὰ συγκρίσεις καὶ μιὰ δημιουργικὴ πρόκληση γιὰ ἀναθήματα. Ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες στρατιωτικοὺς πού ὑπῆρτέησαν στὸ στρατὸ τῆς Αἰγύπτου, ἡ ἀνάμεσα στοὺς μεγαλο-ἐμπόρους πού ταξίδευαν ἕως τὴν Ναύκρατη, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε ἴσως καὶ τὸν πρῶτο ἀναθέτη μνημειακοῦ κούρου στὴν Ἑλλάδα.

Καὶ πάλι σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ πού μοῦ κάνατε, καὶ γιὰ τὴν ὑπομονὴ πού δεῖξατε ἀκούγοντας τὴ διάλεξή μου.